

ТАСДИҚ МЕКУНАМ:

Ректори Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, профессор

Хушвайтзода К. Х.

2023

Тақризи муассисаи пешбар ба диссертатсияи номзиди Каримов Самариддин Раҳматуллоевич дар мавзӯи “Таҳлили лингвокултурологии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII” барои дарёфти дараҷаи илмии номзиди илми филология, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ.

Асрҳои X-XII аз муҳимтарин марҳалаҳои рушду инкишофи забони адабии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Маҳз дар ҳамин асрҳо барҷастатарин осори манзуму мансури форсии тоҷикӣ таълиф шудаанд. Паҳлуҳои гуногуни осори хаттии ин асрҳо аз ҷониби забоншиносон мавриди пажӯҳишҳои забоншиносӣ қарор гирифтааст, вале ҳанӯз ҳам бархе ҷанбаҳои забони ин осор таҳқиқи ҳамаҷониба нагардидааст ва ба пажӯҳиши ҷудогона ниёз дорад. Таҳқиқи забони осори асрҳои X-XII на танҳо ба дарки паҳлуҳои мухталифи ин осор мусоидат мекунад, балки барои ошкор намудани баъзе масъалаҳои ташаккулу инкишофи забони адабии тоҷикӣ имкон фароҳам меорад. Бинобар ин, аз тарафи унвонҷӯ Каримов Самариддин Раҳматуллоевич дар заминаи осори хаттии асрҳои X-XII мавриди таҳлили лингвокултурологӣ қарор гирифтани вожаҳои марбут ба ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо иқдоми шоиста арзёбӣ аст.

Мавзӯ ва мазмуну муҳтавои диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқӣ, ки дар шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01. – Забони тоҷикӣ муайян шудаанд, мувофиқати комил дорад.

Навгони диссертатсия, пеш аз ҳама, дар он ба мушоҳида мерасад, ки дар он бори нахуст вожаҳои марбут ба ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар асоси маводи осори асрҳои X-XII мавриди пажӯҳиши ҷудогона қарор гирифтааст. Дар диссертатсия вожаҳои марбут ба ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар доираи бахши нави забоншиносӣ – забоншиносии фарҳангӣ (лингвокултурология) баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин, унвонҷӯ вожаҳои марбут ба ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо аз рӯйи маъно, баромад ва сохтор таҳлил намудааст. Диссертатсияи Каримов Самариддин

Раҳматуллоевич дорои заминаи қавии илмию назариявӣ буда, аз маводи фаровони амалӣ бархурдор аст.

Дарачаи муътамад будани таҳқиқи мавриди назар ба фаровон будани ҳаҷми маводи таҳқиқ, дақиқии маълумот, таҳлили маводи гирдомада ва ҳаҷми интишорот алоқаманд аст. Хулоса ва тавсияҳо, ки дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқи назариявӣ ва амалӣ пешниҳод шудаанд, муҳим ва қобили мулоҳиза арзёбӣ мешаванд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ дар он ба назар мерасад, ки натиҷаҳои илмии он имкон дорад ҳангоми таҳқиқи мушкилоти вожашиносии таърихӣ, шарҳу тафсири маъноӣ калимаҳо ва ғайра мавриди истифода қарор гирад. Маводи диссертатсия, ҳамчунин, ҳангоми анҷом додани таҳқиқоти илмӣ дар заминаи таърихи забони адабии тоҷикӣ, ҳалли масъалаҳои маъношиносӣ, пажӯҳиши масъалаҳои назарию амалии фарҳангшиносӣ метавонад истифода гардад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таълими фанҳои вожашиносӣ, дастур, муайян намудани ҷанбаҳои маъноии луғоти осори бадеӣ, ҳангоми тартиб додани луғати осори адабӣ, ҳангоми таълифи фарҳангҳои тафсири истифода намуд. Маводи рисола, ҳамчунин, метавонад дар навиштани китобҳои дарсӣ ва дастуру воситаҳои таълим оид ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, вожашиносӣ ва калимасозӣ истифода шавад.

Сохтори диссертатсияи мавриди назар вобаста ба мақсаду моҳияти мавзуи мавриди таҳқиқ тарҳрезӣ шуда, аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Дар муқаддима (с. 5-13) аҳаммияти мавзуи мавриди таҳқиқ ва дарачаи омӯзиши он баён шуда, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ муайян гардидааст, равишҳои таҳқиқ, объект ва мавзуи таҳқиқ номбар шудаанд, ҳамчунин, навишти илмӣ таҳқиқ, аҳаммияти назариявӣю амалии он муаррифӣ гардида, дар бораи нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва дигар бахшҳои аънанавӣ маълумот манзур шудааст.

Боби аввал «Хусусиятҳои луғавӣ-маъноии луғоти ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар забони тоҷикӣ асрҳои X-XII» ном дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Муаллиф дар фасли якум доир ба таълифоти забоншиносон вобаста ба гурӯҳҳои лексикӣ забони адабии тоҷикӣ асрҳои зикршуда маълумот оварда, моҳияти онҳо ва арзиши илмӣ онҳоро муайян кардааст. Аз ҷумла, дар зерфасли “Дарачаи омӯзиши вожаҳои самтҳои гуногуни илм дар осори асрҳои X-XII” доир ба аҳаммияти осори илмӣ ин давра, таҳқиқоти забоншиносони тоҷик, ба монанди С. Сулаймонов, А. Байзоев, М.Ҳ. Султон,

С. Назарзода, Б.С. Қосимов, Ф. Шарипова, О. Қосимов, А.И. Юсупов, Ш. Исматуллозода, Қ.Ш. Тўраҳасанов ва дигарон, ки дар заминаи осори илмии ин давра таълиф шудаанд, мулоҳиза намуда, андешаҳои илмии худро баён намудааст.

Дар зерфасли **“Вижагиҳои маъноии лексикаи филизоти қиматбаҳо”**, дар боби якуми диссертатсия, муаллиф дар бораи таърихи пайдоиши филизот ва коркарди он андеша меронад, фарқият ва вижагиҳои корбасти вожаҳо, ҳамчунин, истифодаи онҳоро дар адабиёти садаҳои мазкур нишон медиҳад. Ба андешаи диссертант, дар асрҳои X-XII дар осори классикӣ аз ин гурӯҳи вожаҳо **сикка, мис, пашиз, донг, синӣ, потила, динор, дирам, ҷамаст, арзиз, нуқра, тилло** дар истифодаи бештар қарор доранд.

Фасли I.2.2. яке аз қисматҳои калидиест, ки моҳияти диссертатсияро то андозае равшан менамояд. Ба андешаи муаллиф **“ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар таърихи инсоният аз қадимулайём ҳамчун ҷузъе аз фарҳанг ва ойини мардум маълум аст”**.

Дар ин бахш вожаҳои ифодагари сангҳои қиматбаҳо, амсоли **фирӯза, ақиқ, зумрад, яшм, дур(р), ақиқ, алмос, булур, кофур, марҷон, буссад, лаъл, баҳрамон, бечода, даҳнач, ёқут, забарҷад, зар, қаҳрабо, бадахш, лочвард** ва ғайраҳо аз осори садаҳои зикргардида мавриди таҳлил ва шарҳу тафсир қарор гирифтааст. Дар мавридҳои зарурӣ басомади корбасти калимаҳои мазкур низ таъкид гардидаанд.

Дар фасли **“Лексикаи сангҳои қиматбаҳои марбут ба баҳр дар забони тоҷикии асрҳои X-XII”** диссертант вожаҳои **гавҳар, дур(дур), марворид, садаф, марҷон, пирӯза** ва ғайраро аз ҷиҳати маъно бо диди нав пажӯҳиш намудааст.

Маълум аст, ки ороишот бо ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо вобастагии маъноиву фарҳангӣ дорад. Бинобар ин, диссертант, зербоbero **“Лексикаи ҷавохироти ороишии занона дар забони тоҷикии асрҳои X-XII”** номгузорӣ намудааст. Дар ин фасл вожаҳои ифодакунандаи номи ҷавохирот ва зебу зинати занона аз қабилҳои **зеби гардан, ҷавак, тавқ, ҳайкал, муҳра, гарданбанд, муҳраи гардан, бозубанд, ангуштарин, дастпона, гулӯбанд, гӯшвор** ва монанди инҳо дар маводи хаттии асрҳои X-XII корбасти гардидаанд, ки баъзеи онҳо минбаъд дар забони тоҷикӣ тағйири ном кардаанд.

Хулосаи боби якум фарогири натиҷаҳои илмии бадастомада мебошад.

Боби дуюми диссертатсия **“Вожагони ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳои забони тоҷикии асрҳои X-XII аз нигоҳи баромад”** унвон гирифта, аз се фасл иборат аст. Фасли дуум, инчунин, дорои се зерфасл аст. Унвонҷӯ дар ин боб бо таъриҳ ба фарҳангҳои этимологӣ забони тоҷикӣ асосан

ба баромади вожағони ифодағари номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо пардохта, асолат ва ташаккули онҳоро нишон додааст.

Дар фасли **“Вожаҳои аслии тоҷикӣ”** вожаҳои **ганҷ, ғушвор, гавҳар, буссад, зар**, ки таърихан баромади эронӣ доранд, таҳқиқ гардида, сайри таърихӣ ва иқтибоси онҳо ба дигар забонҳо қайд гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқи этимологии вожаҳои аслии тоҷикии ифодакунандаи номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо муаллиф муайян намудааст, ки онҳо дар ҳама давраи замон ба маънои асли, инчунин, барои ифодаи ташбеҳу киноя, диди баланди ғўянда истифода шудаанд.

Фасли дигари ин боб **“Вожаҳои иқтибосӣ”** ном дорад ва дар он вожаву истилоҳоти марбут ба номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳои аз забонҳои арабӣ, юнонӣ ва аврупоӣ, ҳиндӣ иқтибосшуда нишон дода шудааст. Дар натиҷаи таҳлил ва қиёси осори хаттии асрҳои X-XII муаллиф ба чунин хулоса расидааст, ки вожағони марбут ба номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо бештар аз забони арабӣ иқтибос шудаанд. Дар диссертатсия калимаҳои иқтибосии арабии **ақик, лувлув, тилло, лаъл** ва ғайра таҳқиқ гардидааст.

Аз рӯи маводи ғирдоварда муаллифи диссертатсия ба хулосае расидааст, ки иқтибосоти юнонӣ яке аз сарчашмаҳои муҳимми лексикаи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо дар забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Ба назари муаллиф, калимаҳои юнонии марбут ба номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо қабл аз ислом ба забони форсӣ ворид гардида, ҳазм шудаанд. Дар диссертатсия вожаҳои юнонии **алмос, булур, забарҷад, динор, дирам, дирхам, марворид, мармар, сим** бо шавоҳид аз осори хаттии асрҳои X-XII таҳлили маъноӣ ва решашинохтӣ шудааст.

Дар боби дуоми диссертатсия фасле бо номи **“Вожаҳои ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳои асрҳои X-XII-и забони тоҷикӣ дар забонҳои дигар”** ҷудо гардидааст. Дар ин фасл таърихи қадима доштани забони тоҷикӣ, ба забонҳои дигар мавод додани он собит гардидааст. Масалан, дар ин фасл диссертант таъкид менамояд, ки вожаи **бирюза** дар забони русӣ аз **пирӯза** маншаъ гирифтааст. Ба ҳамин монанд, вожаи **сирконий** дар забонҳои аврупоӣ шакли тағйирёфтаи **заргун** аст.

Дар хулосаи боби дуом натиҷаҳои бадастоовардаи муаллиф доир ба баромади вожаҳои ифодағари номи ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо дарҷ гардидаанд.

Боби сеюми диссертатсия **“Таҳлили сохтори вожағони ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо дар забони тоҷикии асрҳои X-XII”** унвон гирифта, аз се фаслу ду зерфасл иборат мебошад.

Дар ин қисмат вожаву истилоҳоти ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо аз рӯи сохти морфологиашон таҳқиқ гардидаанд. Муаллиф дар зерфасли

“Вожасозӣ бо ёрии пешвандҳо” созмонёбии ин гурӯҳи лексикиро бо пешвандҳои ҳам-, бе- нишон додааст. Зерфасли “Вожасозӣ бо ёрии пасвандҳо” ҷолиби диққат аст, зеро дар ин бахш нақши пасвандҳои -пона, -ин, -ина, -гар, -гар, -ар, -ӣ, -а, -вор, -фом, -гун дар сохтани вожагони марбут ба номи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо мӯшикофона таҳқиқ шудааст.

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои аз таҳқиқ бадастомада дар 17 банд ҷамъбаст шуда, дастовардҳо, натиҷаву арзиши таҳқиқ ва моҳияти мавзӯи таҳқиқ зикр ёфтааст. Дар баробари ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқ, барои истифодаи амалии онҳо низ аз ҷониби диссертант тавсияҳо пешниҳод гардидааст.

Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои нашрнамудаи унвонҷӯ фарогири мазмуну муҳтавои диссертатсия мебошад. Манти русии автореферат бо матни тоҷикии он мувофиқат менамояд.

Ҳамин тавр, Каримов Самариддин Раҳматуллоевич қулли мақсад ва нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодкардаашро ҳаллу фасл намудааст, барои анҷоми чунин пажӯҳиш меҳнати зиёд карда, заҳмати фаровон кашидааст, аз осори хаттии асрҳои X-XII маводи зарурӣ ва дархури матлабро гирдоварӣ кардааст, онҳоро бо ҳамдигар қиёсу муқобала намудааст.

Таҳқиқи анҷомдодаи диссертант мустақилона буда, муаллифи рисола бо маҳорати ба худ хос тавонистааст, ки вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори вожагони марбут ба номи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар заминаи осори хаттии асрҳои X-XII ошкор намояд.

Дар диссертатсия дар радифи комёбиҳои бисёр нуқтаҳои баҳснок, бархе иштибоҳот низ мушоҳида шуданд, ки дар оянда рафъи онҳо боиси болоравии хусни пажӯҳиш хоҳад гардид.

1. Ба назари мо, номи баъзе бобу фаслҳо чандон дуруст зикр нашудаанд, ба монанди “**Вижагиҳои маъноии сангҳои қиматбаҳо**”, “**Вожагони ҷавохирот...**”. Беҳтар он аст, ки дар шакли “Вижагиҳои маъноии вожагони марбут ба номи...”, “Вожагони ифодагари номи...” зикр мегардид.
2. Дар банди “Дараҷаи омӯзиши мавзӯ” пешинаи таҳқиқ пурра инъикос наёфтааст. Муаллифи диссертатсия дар ин банд доир ба забоншиносии фарҳангӣ маълумот додааст, чанде аз пажӯҳишхоеро, ки дар робита ба забоншиносии фарҳангӣ анҷом шудаанд, зикр кардааст. Вале иртиботи кори худро бо пажӯҳишҳои анҷомдодаи онҳо равшан накардааст. Ҳамчунин, фасли якуми боби аввал ба дараҷаи омӯзиши мавзӯ шабех

аст. Ба назари мо, дар қисмати асосии кори таҳқиқӣ овардани ин фасл зарурат надорад.

3. Баъзе тавзеҳҳои фаразӣ ва илмии муҳаққиқ баҳснок ба назар мерасанд. Чунончи, дар диссертатсия бо гунаҳои вожаи **лочвард//ложвард** мисол оварда, бадалшавии ҳамсадои “ч” ба “ж”-ро таъсири забони арабӣ доништааст. Ба назари мо, бадалшавии ҳамсадои “ч” ба “ж” таъсири забони арабӣ буда наметавонад. Ҳамчунин, унвонҷӯ дар баробари “Сафарнома” “Наврӯзнома”-ро низ ба Носири Хусрав мансуб доништааст. Ин андеша баҳсбарангез мебошад, чун “Наврӯзнома”-ро ба Умари Хайём нисбат медиҳанд.
4. Муаллиф баъзан таҳлилҳои забоншиносиро сарфи назар намуда, танҳо хусусиятҳои сангҳои қиматбаҳо ва ҷавохиротро зикр мекунад. Чунончи, дар зерфасли 1.2.1. доир ба сиккаҳо чунин таҳлилҳо ба назар мерасад.
5. Дар диссертатсия зикри баъзе матолиби марбут ба баромади калимаҳо саҳеҳ ба назар намерасад. Масалан, унвонҷӯ бо истинод ба андешаи баъзе луғатнигорон ба хулоса омадааст, ки вожаи **тило** баромади ҳиндӣ дорад: «Аз ин ҷо тахмин кардан мумкин аст, ки барои ифодаи мафҳуми тилло вожаи “тило”, ки ба маънои “давои рақик” дар ҳиндӣ маъруф будааст, ба забони арабӣ гузашта, сониян, чун муарработ ба забони форсии тоҷикӣ ворид гардидааст». Аз ҷониби дигар, калимаи **тило** дар зерфасли «2.2.1. Вожаҳои арабӣ» таҳлил гардидааст.
6. Дар диссертатсия ҷо-ҷо хатоҳои имлоию техникӣ ва услубӣ ба мушоҳида мерасанд (с. 6, 8, 22, 23, 26, 28, 31, 75, 78, 118...).

Чунин эродҳо ҷузъӣ буда, зуд ислоҳшавандаанд ва ҳаргиз ба сифати диссертатсия таъсир намерасонанд. Диссертатсия таҳқиқи мукаммали баанҷомрасида буда, дар рушди забоншиносии тоҷик, ба хусус баҳши таърихи забон ва вожашиносии таърихӣ он саҳми арзанда мегузорад.

Диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, масъалаҳоеро фаро мегирад, ки дар забоншиносии тоҷик дорои аҳаммияти бузурги назарӣ ва амалиянд.

Дар маҷмуъ, ба назари мо, диссертатсияи Каримов Самариддин Раҳматуллоевич дар мавзуи **“Таҳлили лингвокултурологии лексикаи ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо дар осори хаттии забони адабии тоҷикии асрҳои X-XII”** кори илмӣ-таҳқиқӣ анҷомёфта ба ҳисоб рафта,

муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ мебошад.

Тақризи муассисаи пешбар дар маҷлиси кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон рӯзи 28-уми августи соли 2023, қарори №1 бо иштироки унвонҷӯ муҳокима гардид.

Дар ҷаласа иштирок доштанд: 14 нафар.

Натиҷаи овоздиҳӣ: тарафдор 14 нафар, зид - 0, бетараф - 0.

Раиси ҷаласа:

мудири кафедраи таърихи забон
ва типологияи Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, номзади илми филология,
дотсент

Камолзода Х.М.

Ташхисгар:

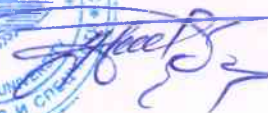
профессори кафедраи таърихи забон
ва типологияи Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, доктори илми филология

Ҳомидов Д.Р.

Имзоҳои дотсент Х. Камолзода ва
профессор Д.Ҳомидовро тасдиқ мекунам.

Сардори раёсати кадрҳо ва
корҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э.Ш.

734025 ш. Душанбе х. Рудаки 17.

Тел.: (+992 -37) 221 -77-11

Санаи дода шудани тақриз: 28.08.2023